

این رو گاه، در کتاب‌های ترجمه شده این نهاد آموزشی در مواردی گرایش‌های متعصبانه عربی مشاهده می‌شود به حدی که گاه موضوع را نیز تحت الشعاع قرار می‌دهد، بدون شک انتخاب عناوینی که از شائبه چنین گرایشانی به دور باشد و با قواعد علمی در تعارض نباشد برای ترجمه کتاب‌هایی که قرار است متون درسی باشد. دقت بیشتری را می‌طلبند اشاره به این نکته در مقام نفی ارزش‌های کیفی و تحقیقی آثار پژوهشکده حوزه و دانشگاه نیست. بلکه بالعکس این کوشش، به‌ویژه در ترجمه تحقیقات در زمینه‌هایی که با کمبود منابع مواجه هستیم، بسیار به هنگام و قابل ستایش است. بخصوص آنکه مشخص است برخی از کتاب‌ها از برجسته‌ترین و کامل‌ترین تحقیقات در موضوع مورد نظر آنها و به‌واقع تحقیقی جامع و مفصل است. ویژگی دیگر این دسته تحقیقات، استفاده و اشراف محققان و نویسندگان آنها بر منابع عربی، آن‌هم در کشورهای عربی است که امکان استفاده از آنها برای محققان ایرانی کمتر فراهم می‌شود. این خصوصیات، از امتیازات و وجوه ارزش و اهمیت کتاب‌های پژوهشکده یاد شده است. دو امتیازی که در کتاب معرفی شده در نوشته حاضر نیز به چشم می‌خورد. دولت حمدانیان نیز یکی از تحقیقات همه جانبه و مستندی است که اخیراً از سوی نهاد یاد شده انتشار یافته و نسخه‌ای از آن به دفتر کتاب ماه رسیده و در اینجا معرفی می‌گردد.

نام اصلی کتاب به زبان عربی **الدوله الحمدانیة فی الموصل و الحلب** تألیف فیصل السامر، استاد دانشکده ادبیات دانشگاه

قلت مواجه هستیم مانند دولت فاطمیان یا دولت حمدانیان، لیکن تعداد بیشتری از کتاب‌ها درباره موضوعات، دوره‌ها و حکومت‌هایی است که در منابع و پژوهش‌های فارسی نیز از انبوهی عناوین برخوردار هستیم مانند دولت عباسیان یا دولت امویان.

دولت حمدانیان

کتاب‌های تازه

- دولت حمدانیان
- تألیف: فیصل سامر
- ترجمه: علیرضا ذکاوتی قراقرلو
- ناشر: پژوهشکده حوزه و دانشگاه، قم، چاپ اول، بهمن ۱۳۸۰، ۴۴۸ ص، ۱۲۰۰۰ ریال

نکته دیگر اینکه چون اکثر کتاب‌های پژوهشکده حوزه و دانشگاه، ترجمه آثار تألیفی و تحقیقی محققان و تاریخ‌پژوهان کشورهای عربی است که بالطبع دیدگاه‌های نویسنده در آنها تأثیر دارد و پایه فکری آنها را می‌سازد، از

کتاب حاضر سیزدهمین مجلد از مجموعه کتاب‌های «دولت مسلمانان» است که از سوی پژوهشکده حوزه و دانشگاه به عنوان منبع درسی برای دانشجویان رشته «تاریخ» و «تاریخ تمدن اسلامی» در مقطع کارشناسی و کارشناسی ارشد آن پژوهشکده تهیه شده است. در یک رویکرد و نگاه کلی به مجموعه آثاری که پژوهشکده حوزه و دانشگاه در دستور کار ترجمه یا تألیف خود قرار داده چند نکته به نظر می‌رسد. نخست اینکه این سلسله کتاب‌ها به عنوان «منابع اصلی درس» در مقاطع لیسانس و فوق‌لیسانس - حداقل در همان پژوهشکده - فراهم می‌آید. یکی از ویژگی‌های اصلی متون درسی جامعیت و علمی بودن آنها است. این هدف زمانی به مطلوب نزدیک‌تر می‌گردد که مؤلف و محقق اثر، آن را به همین قصد به نگارش درآورد، و الا معمولاً کتاب‌ها براساس دریافت و شناخت و سلیقه مؤلف در باب یک موضوع شکل می‌گیرند و این لزوماً به معنی انطباق با سرفصل‌های تعیین شده و مورد نیاز و ضروری برای آموزش یک موضوع یا دوره تاریخی یا خاندان حکومتگر به دانشجویان نیست.

بنابراین در صورتی که کتاب‌های مرکز یاد شده به عنوان منابع مکمل یا مطالعاتی معرفی می‌گردیدند، می‌توانست مطلوب‌تر باشد. گوا اینکه بسیاری از کتاب‌ها به موضوعاتی می‌پردازند که در منابع و تحقیقات فارسی با

بغداد است که در سال ۱۹۷۰ در دو مجلد به چاپ رسیده و اینک توسط آقای **علیرضا ذکاوتی قراگزلو** ترجمه شده است.

این تحقیق هر چند در حدود سی سال پیش صورت گرفته، ولی به دلیل استفاده گسترده و عمیق نویسنده از منابع متعدد و معتبر، هنوز از ارزش مطالعاتی بالایی برخوردار است.

تاریخ دولت حمدانیان حدود یکصد سال دوام داشت: از برپایی امارتشان در موصل به سال ۲۹۳ ه. ق. / ۹۰۵-۶ م. تا سقوط آن در حلب به سال ۳۹۲ ه. ق. / ۱۰۰۱ م. دولت حمدانی نمونه‌ای از دولت‌های کوچک قرون وسطای اسلامی و درواقع یکی از دولت‌های کوچک مستقل در اقلیمی از اقلیم دولت عباسی بود. حمدانیان در سرزمینی نسبتاً وسیع که اکنون بین عراق و ترکیه و سوریه تقسیم شده است، از ۲۹۳ تا ۳۹۲ ه. ق. حکومت می‌کردند و از جمله دولت‌های کوچکی بودند که در دوران ضعف قدرت مرکزی و تباہ شدن هیبت عباسیان، ظاهر شدند و نقش مهمی بین خلافت عباسی، فرمانروایان مصر و روم، قدرت جویان ترک و ایرانی و جنبش‌های خوارج و قرمطی ایفا نمودند. البته آنها ضمن حفظ و گسترش آثار تمدنی، بخصوص در عصر سیف‌الدوله، همچون سد محکمی در برابر یورش بیزانسیان که بیت‌المقدس را هدف گرفته بودند، ایستادگی نمودند و کلیت حکومت اسلامی را پاسداری کردند. رعایای حمدانیان، از حکومت ایشان چندان خشنود نبودند و قبایل کرد و عرب، بارها بر آنها شوریدند، اما این همه، از ویژگی‌های حکمرانی قدیم است.

همچنین علائق شیعی این دولت و برخورد آن با تفکر ناصبی‌گری عده‌ای در جهان اسلام، از نقاط قوت آن بود، بطوری که طی سال‌های برقراری حاکمیت دولت حمدانی، تشیع در بسیاری از شهرهای شامات، به‌ویژه حلب گسترش فراوان یافت و علمای شیعه فراوانی از این دیار برخاستند.

کتاب در دو بخش اصلی سازمان یافته است. بخش اول به برپایی دولت حمدانی در موصل و توسعه و زوال آن با مرکزیت موصل می‌پردازد و در بخش دوم تداوم دولت حمدانی در حلب بررسی می‌شود.

بخش اول از سه باب تشکیل شده است: باب اول درباره «ظهور حمدانیان» است. در این باب به ارتباط میان ظهور حمدانیان با ضعف خلافت عباسی و همزمانی آن با استقلال

صفاریان و سامانیان در اقلیم شرقی و قیام اشعیدیان و فاطمیان در سرزمین‌های غربی خلافت اشاره شده است. آنگاه به نسب و نژاد حمدانیان پرداخته شده و در ادامه روابط آنها با کردها، عرب‌ها و به‌ویژه خوارج در «جزیره» ارزیابی می‌گردد. در آخرین فصل باب اول اقدامات و لشکرکشی‌های **حسین بن حمدان** به جانبداری از خلیفه عباسی و از سوی او بر ضد مخالفان و معارضان خلافت بازگو شده که عبارت‌اند از: خوارج، قرامطه، طولونیان و صفاریان. توطئه‌های درباری بر ضد **حسین بن حمدان** و پایان کار او آخرین مطلب باب اول کتاب است. باب دوم به بررسی چگونگی استقرار و استحکام دولت حمدانی در موصل و ویژگی‌های جغرافیایی، اقتصادی و سیاسی منطقه می‌پردازد. در فصل اول این باب توصیفی از ویژگی‌های اقلیم جزیره، شامل موقعیت و شرایط جغرافیایی مناطق دیار بکر، دیار حضر، دیار ربیعه و موصل و نواحی آن، همچنین ساکنان عمده جزیره شامل اعراب، کردها و آرامیان، نیز منابع اقتصادی جزیره به دست داده شده است.

در فصل دوم که دوران **ناصرالدوله حمدانی** را مورد توجه قرار می‌دهد، از شخصیت ناصرالدوله، مبارزه او با مونس، منصب امیرالامرای ناصرالدوله و ویژگی‌های این منصب و بالاخره روابط و تعارضات ناصرالدوله با آل بویه صحبت می‌شود.

فصل سوم باب دوم نیز نگاهی است به اختلافات و منازعات داخلی بر سر جانشینی **ناصرالدوله حمدانی** که منجر به ضعف این دولت و سرانجام از پا درآمدن حمدانیان موصل گردید.

در باب سوم و جوه تمدن، ساختار حکومت و ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی حمدانیان موصل توصیف و ارزیابی شده است مطالب این باب از این قرار است: نظام‌های اداری و مالی، سیاست کشاورزی، تجارت و راه‌های ارتباطی، صنعت، ساختمان و معماری، دیرهای موصل، فرهنگ، جامعه.

بخش دوم کتاب ادامه حکومت حمدانیان در حلب را طی سه باب پی می‌گیرد. باب اول با توصیفی از شرایط و مشخصات اقلیم شام و اشاره به جغرافیای طبیعی و ساکنان آن آغاز می‌شود. آنگاه مختصری از زندگی و شخصیت و تعلیم و تربیت و ویژگی‌های سیف‌الدوله ادامه می‌یابد. سپس چگونگی برپایی دولت حمدانی

حلب بازگو می‌شود و ضمن آن به جنگ با اشعیدیان، تنظیم دولت و مشکلات داخلی آن اشاره می‌شود.

آخرین فصل باب اول (از بخش دوم) درباره جانشینان سیف‌الدوله است. باب دوم بخش دوم به یکی از مهمترین موضوعات مربوط به حمدانیان که از وجوه تمایز و برجستگی این دولت در تاریخ نیز هست می‌پردازد و آن روابط با روم است.

در فصل اول این باب حدود جغرافیایی عرب - بیزانس روشن می‌گردد و ضمن آن از تشکیلات بیزانس در آسیای صغیر (شامل سازمان اداری - نظامی و ارتش بیزانس) لشکر حمدانی و تماس‌های فرهنگی و تمدنی آن دو صحبت می‌شود. فصل دوم مروری است بر جنگ‌های سیف‌الدوله با روم که در چهار مرحله به شرح زیر صورت گرفت:

مرحله اول: ۳۲۴-۳۳۲ ه. / ۹۴۴-۹۳۸ م.

مرحله دوم: ۳۳۳-۳۳۳ ه.

مرحله سوم: ۳۴۸-۳۴۸ ه. / ۹۵۹-۹۵۴ م.

مرحله چهارم: ۳۵۶-۳۴۹ ه. / ۹۶۷-۹۶۰ م.

آخرین فصل باب دوم بخش دوم، نگاهی است به روابط و جنگ‌های جانشینان سیف‌الدوله با روم.

سومین باب بخش دوم کتاب ویژگی‌ها و وجوه تمدن و فرهنگ حمدانیان حلب را در پنج فصل مورد توجه قرار داده است:

در فصل اول توصیفی از استحکامات و عمارات و تاریخچه حلب به عنوان پایتخت سیف‌الدوله به دست داده می‌شود، در فصل دوم مشخصات نظام دولت حمدانی در شام بررسی می‌شود که شامل وزارت، قضاوت و نظام مالی است، فصل سوم درباره زندگی اقتصادی حمدانیان حلب در سه شکل زراعت، تجارت و صنعت است، فصل چهارم زندگانی فرهنگی عصر مورد نظر - شامل آثار و ویژگی‌های شعر، نثر، لغت و نحو و علوم عقلی - را به بحث می‌گذارد، در فصل پنجم نیز اطلاعاتی درباره زندگی اجتماعی آن عهده ارائه شده است.

صفحات پایانی کتاب به فهرست منابع و مآخذ شامل نسخه‌های خطی، آثار چاپی عربی و منابع لاتین، همچنین فهرست نام‌ها و مکان‌ها به پایان می‌رسد.